

УДК 331.556.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.30>**Черненко Н.І.**

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри професійної освіти,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6697-3089>

Chernenko Nataliia

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ

MIGRATION PROCESSES IN THE CONDITIONS OF WAR: WAYS OF PROBLEM-SOLVING

Стаття присвячена аналізу міграційних процесів в Україні. Війна є основною причиною негативного впливу, оскільки через неї Україна втратила значну частину людського капіталу – понад третину населення було змушене переїхати в інші країни. Також, через бойові дії близько третини підприємств повністю або майже повністю припинили виробництво, а це 50% скоротили потужності. Тому бізнес був змушений скоротити кількість працівників, а робітникам, що залишилися, знизити заробітні плати. З'ясовано, що зараз Україна зіткнулася з безліччю проблем та викликів – це й відновлення зруйнованої інфраструктури, економіки, соціальної допомоги людям. Все це вимагатиме великих зусиль та ресурсів, зокрема людських. Але нажаль, через російську агресію до вимушеної міграції вдалися більшості населення, при чому саме до міжнародної міграції. Тож, сьогодні, гостро стає питання щодо повернення людей, але це можливе лише за умови безпеки та наявності робочих місць. Розв'язати питання щодо забезпечення робочими місцями населення країни може цифровізація. Тому, що масштаб та темп цифрових трансформацій у сьогоденних обставинах може стати основним доступним засобом економічного розвитку країни. При системному державному підході цифрові технології будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України. Оскільки цифровізація є визнаним механізмом економічного розвитку, тож шлях до цифрової економіки пролягатиме через внутрішній ринок виробництва, використання та споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, цифровізація, цифрові технології, людські ресурси, економічний розвиток.

The article is devoted to the analysis of migration processes in Ukraine. The war is the main cause of the negative impact, because due to it, Ukraine lost a significant part of its human capital – more than a third of the population was forced to move to other countries. Also, due to hostilities, about a third of enterprises completely or almost completely stopped production, and another 50% reduced their capacities. Therefore, the business was forced to reduce the number of employees, and to reduce the wages of the remaining workers. It became clear that Ukraine is now faced with many problems and challenges, including the restoration of destroyed infrastructure, economy, and social assistance to people. All this will require great efforts and resources, including human resources. But unfortunately, due to Russian aggression, the majority of the population resorted to forced migration, especially international migration. So, today, the issue of returning people is becoming acute, but this is possible only under the condition of safety and the availability of jobs. Digitization can solve the issue of providing jobs for the country's population. Because the scale and pace of digital transformations in today's circumstances can become the main available means of the country's economic development. With a systemic state

approach, digital technologies will significantly stimulate the development of an open information society as one of the essential factors in the development of democracy in the country, increasing productivity, economic growth, as well as improving the quality of life of Ukrainian citizens. Since digitization is a recognized mechanism of economic development, the path to a digital economy will be through the domestic market for the production, use and consumption of information, communication and digital technologies. Therefore, during the period of martial law, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and the Committee on Digital Transformation of the Main Council of Ukraine, together with other executive authorities and local self-government bodies, deepen the use of digital technologies to restore the country and implement innovative digital economy projects. A lot of work is being done to join Ukraine to the new EU strategic funding program "Digital Europe" and to implement modern technological solutions in the economy and society: such initiatives as the IT army, crypto fund, digital blockade, Starlink.

Key words: migration, forced migration, digitalization, digital technologies, human resources, economic development.

Постановка проблеми. Міграція існувала завжди та триватиме в майбутньому, але термін «мігранти» з роками став більш політично завантаженим і залишається предметом дискусій. В переважній більшості, люди мігрують за власним бажанням, хоча багато з них мігрують через необхідність, яка змусила їх покинути свій дім. Кожен мігрант – це унікальна особистість, захищена правами людини. Деякі люди можуть мати особливу вразливість і, як наслідок, особливі права через те, ким вони є або що вони пережили (наприклад, діти, люди з обмеженими можливостями, особи, які пережили торгівлю людьми, воєнні дії, особи без громадянства та біженці).

Очевидно, що міграція матиме негативні наслідки для економіки, це яскраво видно на прикладі нашої країни, оскільки відбувається зменшення кількості висококваліфікованих спеціалістів. Але найбільшою проблемою може бути втрата молодого покоління, переважно студентів, які не мають міцних родинних зв'язків та зазвичай більш відкриті до змін [9].

Також, слід зазначити, що українські мігранти витрачають свої заощадження за кордоном. Щомісяця ця сума сягає декілька мільярдів доларів США, що негативно впливає на ресурси Національного банку України. Звичайно, дуже важливо, щоб люди поверталися, але якщо вони не мають домівок та не можуть знайти роботу в Україні, отже єдиний варіант вижити – знайти роботу й працювати в Європі, створюючи матеріальні та культурні цінності у приймаючих країнах.

Однак, впровадження в Україні державної політики, яка б забезпечувала зростання добробуту нації, створення нових робочих місць, оптимальні умови для розвитку бізнесу, безплатного навчання для людей, що втратили роботу для можливості адаптуватися в умовах повоєнної кризи, значно покращить стан національної економіки та дозволить сповільнити темпи відтоку інтелектуальних надбань та робочих рук з України [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в області міграції висвітлені в роботах багатьох українських та закордонних вчених та політичних діячів таких як: Берті Б., Боргман Е., Гунтур Р., Калашнікова Л., Ковальов Д., Слав'юк Н., Стародубов О., Сігел М.

Оскільки існує широкий спектр термінології, зосередженої на розумінні змісту щодо переміщення людей, тож багатогранність цього аспекту відкриває різні напрями щодо вивчення ситуацій, в процесі яких, терміни часто змішуються разом, а іноді використовуються як взаємозамінні. Отже, конкретизація термінології може здатися неважливим, але мова формує наше сприйняття реальності. Таким чином, слова, які ми використовуємо, щоб охарактеризувати міграційний процес, впливають на те, як ми думаємо, говоримо та діємо. Правильне трактування різноманітних термінів є важливим для нашого розуміння статусу переміщених осіб та його впливу на людину, родину та громаду.

Формулювання цілей статті. Міграційна криза – це виклик для будь-якої держави, особливо, коли вона знаходиться у стані війни, тож ситуація вимагає ефективних антикризових рішень в економічній політиці. Отже, необхідно визначити пріоритетні напрями для стабілізації економічної ситуації та уповільнення міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграція можна визначитися як переміщення осіб від місця їхнього постійного проживання через міжнародний кордон або в межах держави проживання. Її можна розглядати з різних сторін як з позитивними конотаціями (переїзд, щоб почати нову роботу, пошук кращих умов життя), так і з негативними конотаціями (втеча від політичного гноблення, конфлікту, насильства, катастрофи чи порушення прав людини). Як правило, це супроводжується значною зміною культурного устрою як мігрантів, так і приймаючої сторони [8].

Зокрема, переміщення – це вимушені дії осіб, які залишити свої домівки чи місця постійного проживання, для уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушення прав людини або природні чи антропогенні катастрофи [7]. Переміщення осіб відбувається протягом всієї історії розвитку людства, поки були природні або спричинені людиною катастрофи, зміни клімату, конфлікти, війни, переслідування та політична нестабільність.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), наприкінці 2021 року в усьому світі налічувалося 89,3 мільйона людей, які були змушені покинути свої домівки внаслідок переслідувань, конфліктів, насильства, порушень прав людини або подій, які серйозно хвилюють громадськість та порушують загальний порядок у країні. Це включає 27,1 мільйона біженців, 53,2 мільйона внутрішньо переміщених осіб і понад 4,6 мільйона шукачів притулку. Зараз у світі переміщених осіб більше, ніж за будь-який час після закінчення Другої світової війни [10].

Процес міграції складний та його можна розділити на наступні окремі етапи. При цьому, кожен крок має унікальні особливості, які запускають різні механізми подолання та демонструє різні види конфліктів та симптомів (модель Карлоса Служкі), зокрема [8]:

Підготовчий етап:

Перший етап починається з рішення «переїхати» членами сім'ї. Це містить в собі обмін листами, запит на візу або будь-яку іншу дію, яка підтверджує намір мігрувати. Він має різноманітні часові обмеження. Етап позначений низкою злетів й падінь, короткого періоду ейфорії, за яким слідує короткий період розчарування. Погана продуктивність людей на цій стадії є наслідком зусиль, напруги та емоцій.

Акт міграції:

Після прибуття мігранта та проходження стомлюючої подорожі, яка може зайняти значний проміжок часу, людям, переміщеним в результаті війни, можливо, доведеться залишатися в тимчасових таборах у різних країнах, перш ніж вони дістануться до кінцевого пункту призначення. Спосіб міграційного акту, також може значно відрізнятись.

Період надкомпенсації:

Стрес після міграційного акту зазвичай не спостерігається протягом тижнів або місяців після міграції. У більшості випадків учасники не усвідомлюють стресового характеру всього отриманого досвіду за час подорожі та його сукупного впливу. У період безпосередньо після міграції, пріоритетом сім'ї є абсолютне виживання, тобто задоволення основних потреб. Новий іммігрант може демонструвати чітку концентрацію уваги, але загальне поле свідомості може бути розмитим або затьмареним. Багатьом сім'ям вдається встановити відносну акультурацію та акомодацию на місяці, тому конфлікти, як правило, залишаються на низькому рівні в цей період.

Період декомпенсації або кризи:

У цій фазі відбувається переформатування нової реальності, ідентичності та сумісності з оточенням. Цей етап позначений конфліктами. Часто виникає потреба зберегти певні сімейні традиції, хоча вони відрізняються від нових реалій життя, доводиться відмовлятися від своїх звичок, оскільки вони не співпадають з оригінальною культурою, в якій перебувають мігранти. Цей етап є делікатним й часто складним, але його не уникнути. Його проходить вся сім'я, що викликає певні конфлікти. Ефект спільного сімейного подолання кризи проявляється протягом місяців, а іноді років, після міграції.

Трансгенераційний вплив:

Загримка адаптаційного механізму стає очевидною у другому поколінні сімей міграції. Якщо середовище, схоже на країну походження, як правило, це уповільнює адаптаційні зміни та не спостерігається жодних наслідків, якщо друге покоління спілкується в цьому відокремленому середовищі. Однак якщо процес соціалізації відбувається в різних середовищах проживання, то те, чого уникало перше покоління, з'явиться в другому. Зазвичай це виражається у зіткненні між поколіннями, що називається міжгенераційним конфліктом цінностей.

Як ми бачимо, міграція це не тільки стрес для розвитку особистості, а й культурні та ментальні зміни. З одного боку, мігранти набувають нових знань, їхній досвід розширюється, світогляд збагачується, змінюється ставлення до праці, побуту, прав та свобод людини, формується толерантніше ставлення до представників інших культур. Проте, з іншого боку, з міграцією пов'язані ризики розмивання традиційних цінностей, втрати української ідентичності [3].

Тож проблемою вимушеної міграції є не тільки втрата інтелектуальних, людських ресурсів країни, які зростають в результаті перетворення частини тимчасової міграції на постійну, а й зміна світогляду та традиційних цінностей.

З моменту вторгнення Росії в Україну наприкінці лютого 2022 р., 6,9 мільйона українців переїхали до інших європейських країн. До 20 березня чверть населення України покинула країну. 90% біженців – жінки та діти (рис. 1). Це вторгнення спричинило найбільшу кризу біженців у Європі з часів Другої світової війни. Спочатку більшість біженців осіли в країнах безпосередньо на захід від України: Польщі, Словаччині, Угорщині, Румунії та Молдови. Станом на 23 серпня 2022 найбільшу кількість біженців прийняли Польща (1,3 млн) і Німеччина (1 млн). Європейський Союз застосував Директиву про тимчасовий захист, яка надає українцям право перебувати в будь-якій країні ЄС протягом одного року. Європейські країни дуже прихильно сприйняли мігрантів з України та здебільшого підтримують Україну в конфлікті [6].

Тож спробуємо визначити зміст міграційного процесу, його основні причини, наслідки та шляхи уповільнення. Отже, стосовно кордонів країни існує внутрішня та міжнародна міграція.

Внутрішня міграція – це переміщення людей у межах держави, яке передбачає нове тимчасове або постійне місце проживання. Внутрішні переміщення можуть

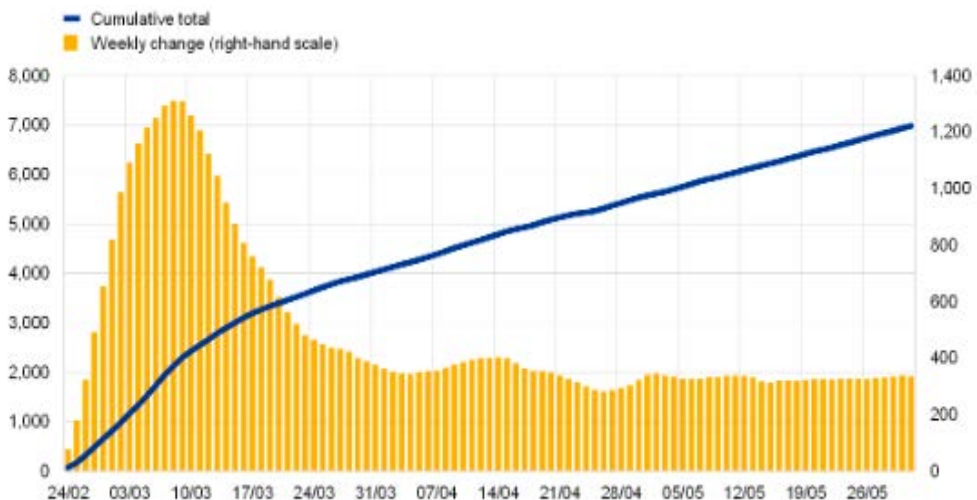

Рис. 1. Кількість українських біженців, які залишили країну

бути тимчасовими або постійними та стосуються тих осіб, які переїхали зі свого постійного місця проживання на нове, наприклад, у випадку міграції з села в місто [9].

Стосовно міжнародної міграції, то вона передбачає переміщення осіб з місця їх постійного проживання через міжнародний кордон до країни, громадянами якої вони не є. Вона також може бути тимчасовою або постійною та стосується тих людей, які вирішили переїхати в нову країну, а також виключає переміщення, пов'язані з відпочинком, відпусткою, візитами до друзів та родичів, бізнесом, лікуванням або релігійним паломництвом [9].

У будь-якої міграції є свої причини, що примушують людей залишати свої домівки й ці причини також мають свою класифікацію, зокрема:

Кліматична міграція, яка передбачає переїзд людей у зв'язку із раптовою прогресивною зміною навколишнього середовища.

Трудова міграція – переїзд населення з однієї держави в іншу або в межах країни їхнього проживання з метою працевлаштування.

Нерегулярна міграція – переміщення осіб, яке відбувається поза законами, правилами або міжнародними угодами, що регулюють в'їзд з держави походження, транзиту або призначення. Зазвичай він використовується для ідентифікації осіб, які переміщуються поза регулярними каналами міграції.

Вимушена міграція або переміщення осіб, які були змушені залишити свої домівки, для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, загального насильства, порушень прав людини або природних чи техногенних катастроф [7].

Отже, реалії сьогодення для українців це якраз вимушена міграція. Які ж загрози й наслідки для економічного розвитку України несе ця вимушена міграція?

Очевидним стає той факт, що кількість українців, які втратили роботу зростає, а кількість вакансій зменшується (рис. 2), це значно посилює негативний вплив як на економіку країни загалом, так й на ділову активність зокрема. В умовах війни громадяни та бізнес перебувають у стресовому стані. Відтік населення з постійних місць проживання та втрата постійної роботи суттєво уповільнює рівень споживання всередині країни й відповідно обсяги виробництва товарів та послуг. Питання безробіття може бути вирішальним також у прийнятті рішення щодо повернення мігрантів в Україну.

За даними Світового Банку скорочення приватного споживання до кінця поточного року прогнозується на рівні -50% від показників минулого року. Це явище негативно впливає на інвестиційний клімат [4].

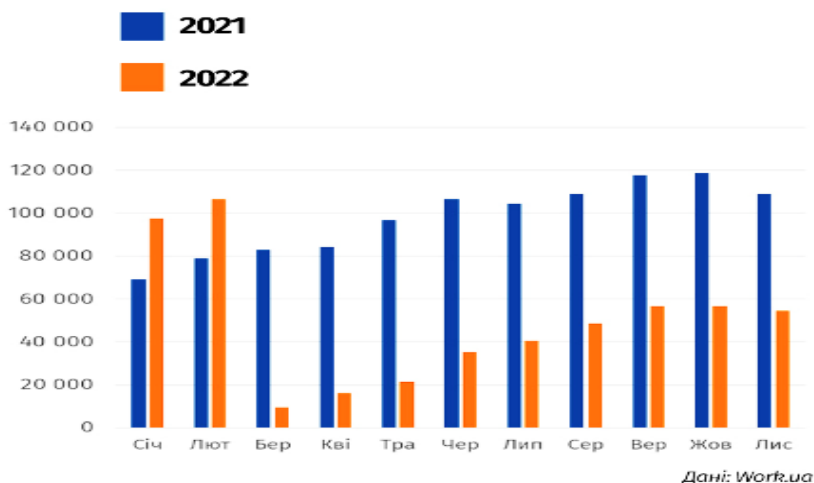

Рис. 2. Дані щодо відкритих вакансій 2021–2022 рр.

Слід згадати й заборону експорту українського зерна в Європу, що зараз набуває ефекту ланцюгової реакції. Після впровадження урядом Польщі розпорядження щодо тимчасової заборони експорту зерна та низки інших продовольчих товарів з України, уряд прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана, також заборонив до 30 червня 2023 року постачання українського зерна, олійних культур та деяких сільгосппродуктів. Запровадження ідентичної заборони нині обговорює керівництво Болгарії, Румунії та Словаччини. Такі обмеження можливостей не дають змоги країні оговтатися від тривалої кризи, а рівень прямих іноземних інвестицій в Україну сьогодні складає 0%.

Реальна картина сьогодення – це скорочення податкових надходжень до державного бюджету й одночасне збільшення видатків на додаткові соціальні витрати. Тож спрогнозувати в умовах війни та міграційної кризи співвідношення податкових надходжень до ВВП на найближчий час досить проблематично.

Рівень безробіття на стадії війни практично неможливо підрахувати. За різними аналітичними даними, у зв'язку з війною, роботу втратили від 5 млн до 15 млн працездатних громадян України, якщо врахувати мобілізованих та тих людей, що знаходяться за тимчасово окупованих територіях, то цифра зростає в кілька разів, але навіть при найоптимістичнішому прогнозі це в декілька разів більше ніж у 2020 році, під час обмежень, викликаних пандемією. Що в своєю чергою негативно впливає на економіку України.

Стає очевидним необхідність чіткого визначення пріоритетних напрямів для стабілізації економічної ситуації й уповільнення міграційних процесів.

Тож пріоритет й цінність для економіки країни є люди, а отже для повернення їх додому, необхідно створити умови та забезпечити основні потреби. І ми не говоримо зараз про фізіологічні потреби та безпеку, це само по собі має включатися щодо розуміння поняття «належних умов». Це, в першу чергу умови для розвитку бізнесу, створення нових робочих місць.

І умови для цього є, оскільки цифровізація суспільства надає широкі можливості щодо трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, перетворення усіх сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними потребуватиме оптимізації та обслуговування, а отже нових спеціалістів та професій. Тому ІТ-сфера може допомогти у створенні нових робочих місць, уповільнити міграцію та розв'язати питання повернення спеціалістів додому.

Слід зазначити, що уряд України також запустив низку програм, які стимулюватимуть розвиток бізнесу. Це мікрогранти до 250 тис. грн на започаткування власної справи або розвиток бізнесу. Ці гранти сприятимуть розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства (державою фінансує до 70% інвестицій), гранти на створення тепличного господарства (фінансування державою 50-70%, але до 7 млн грн). Також, державою, фінансуються підприємства переробної промисловості (до 70% проекту) та інвестується в ІТ-стартапи (гранти та кредити на 0,75-8 млн грн) [1]. Але поки що ці програми не надто вплинули на зниження загального рівня безробіття. Та й розпочинати свою справу в умовах невизначеності занадто ризиковано. Ситуація зміниться на краще, шойно ризики почнуть зменшуватися. Отже, зростання економічної активності населення та підвищення життєвого рівня є дієвим засобом регулювання міграції [2].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, цифровізація є дієвим механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на якість економічної, громадської та особистої діяльності. Цифрові технології є величезним ринком та індустрією, а також платформою ефективності й конкурентоспроможності всіх інших ринків та індустрій. Високотехнологічне виробництво та модернізація промисловості за допомогою інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, масштаб та темп цифрових трансформацій повинні стати пріоритетом економічного розвитку. Отже, Україна, має консолідувати зусилля на внутрішньо-економічних викликах: забезпечити захист прав своїх громадян (недопущення дискримінації, соці-

альний захист та адаптація до нових умов, навчання). Це дозволить зменшити відтік громадян та створити підґрунтя для повернення людей у свої оселі.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження мають бути сконцентровані на цифровій трансформації вже існуючих галузей та створенні нових галузей економіки, що означає створення нових професій та робочих місць. Це дозволить оптимізувати усі сфери життєдіяльності, зробити їх більш ефективними та сучасними. Але такий варіант є можливим лише тоді, коли програми, що стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні, галузеві стратегії розвитку.

Список використаних джерел:

1. Вінокуров Я. Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя? 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
2. Ковальов Д.В. Вплив міграційних процесів на економіку Херсонської області. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: <http://www.econom.nayka.com.ua/?op=1&z=8982> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.93>
3. *Малыновска О. ()*. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України. Аналітична записка. 2011. URL: <http://surl.li/hoznk>
4. Стародубов О. Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. 2022. URL: <http://surl.li/hoxow>
5. Черненко Н.І. Економічний та демографічний вплив трудової міграції на потенціал країни., *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2021. № 10. С. 109–116. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.10.15>
6. Guntur R. Economic Impacts of the Ukrainian Refugee Crisis. 2022. URL: <http://surl.li/hoxng>
7. International Organization for Migration. Key Migration Terms. URL: <https://www.iom.int/key-migration-terms>
8. Slutzky C.E. Migration and family conflict. Family process. December 1979. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1979.00379.x> URL: https://www.researchgate.net/publication/22613988_Migration_and_Family_Conflict
9. Understanding Migration and Displacement Physiopedia. Original Editor – Naomi O'Reilly. URL: <http://surl.li/hoxno>
10. UNHCR. Global Trends. 2021. URL: <https://www.unhcr.org/globaltrends>

References:

1. Vinokurov Ya. (2022) Miliony ukrainsiv vtratyly robotu cherez viinu. Zvidky vony berut hroshi na zhyttia? [Millions of Ukrainians lost their jobs because of the war. Where do they get money for living?]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
2. Kovalov D.V. (2021) Vplyv mihratsiinykh protsesiv na ekonomiku Khersonskoi oblasti. [The impact of migration processes on the economy of Kherson region]. *Efektivna ekonomika*, no. 6. Available at: <http://www.econom.nayka.com.ua/?op=1&z=8982> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.93>
3. Malynovska O. (2011) Sotsialno-ekonomichni ta etnokulturni naslidky mihratsii dlia Ukrainy. [Socio-economic and ethno-cultural consequences of migration for Ukraine]. Analitichna zapyska. Available at: <http://surl.li/hoznk>
4. Starodubov O. (2022) Mihratsiina kryza – masshtab, ekonomichni naslidky i shliakhy podolannia [The migration crisis – scale, economic consequences and ways to overcome it]. Available at: <http://surl.li/hoxow>
5. Chemenko N.I. (2021) Ekonomichniyi ta demohrafichnyi vplyv trudovoi mihratsii na potentsial krainy [Economic and demographic impact of labor migration on the potential of the country]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika*, no. 10, pp. 109–116. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.10.15>
6. Guntur R. (2022) Economic Impacts of the Ukrainian Refugee Crisis. Available at: <http://surl.li/hoxng>
7. International Organization for Migration. Key Migration Terms. Available at: <https://www.iom.int/key-migration-terms>
8. Slutzky C.E. (December 1979) Migration and family conflict. Family process. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1979.00379.x> Available at: https://www.researchgate.net/publication/22613988_Migration_and_Family_Conflict
9. Understanding Migration and Displacement Physiopedia. Original Editor – Naomi O'Reilly. Available at: <http://surl.li/hoxno>
10. UNHCR. Global Trends (2021). Available at: <https://www.unhcr.org/globaltrends>